

<https://doi.org/10.26881/rgtn.2021.09>

100-LECIE POWSTANIA TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ NAUKI I SZTUKI
W GDAŃSKU ORAZ TRADYCJI GDAŃSKIEGO TOWARZYSTWA
NAUKOWEGO I GDAŃSKIEGO TOWARZYSTWA PRZYJACIÓŁ SZTUKI.
300-LECIE HISTORII TOWARZYSTW NAUKOWYCH W GDAŃSKU

Wprowadzenie

Kiedy we wtorkowy wieczór 11 lipca roku 1922 w jedynym polskim hotelu Continental II Wolnego Miasta Gdańska przy ówczesnej ulicy Stadtgrafen 7, niemal naprzeciwko dworca głównego, zgromadziło się około 50 osób na zaproszenie ks. prof. dr. Kamila Kantaka (1881–1976), by założyć polskie towarzystwo naukowe pod nazwą Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku (TPNiS), miały właśnie 202 lata od utworzenia w Gdańsku pierwszego towarzystwa naukowego o nazwie Societas Litteraria cuius symbolum virtutis et scientiarum incrementa (23 października 1720 r.) z inicjatywy historyka Gotffrieda Lengnicha (1689–1774). Zarejestrowane w Sądzie II Wolnego Miasta Gdańska w dniu 18 listopada 1922 r. TPNiS istniało – z przerwą w okresie II wojny światowej – do 27 października 1956 r. W sobotni wieczór tegoż dnia, czyli 27 października, licznie zgromadzeni na Walnym Zebraniu członkowie TPNiS – w sali czytelnictwa głównej Biblioteki Gdańskiej Polskiej Akademii Nauk – powołali Gdańskie Towarzystwo Naukowe (GTN), które – jak stwierdzał § 3 uchwalonego jeszcze przez TPNiS w dniu 9 czerwca 1956 r. statutu (§ 2 znowelizowanego dnia 1 lipca 2021 r. statutu) – miało być kontynuatorem działalności i prac Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku. Do tradycji TPNiS w Gdańsku odwołuje się też Gdańskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuki (GTPS) działające od dnia 2 maja 1958 r.

W roku 2022 mija zatem sto lat od założenia w Gdańsku Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki, którego kontynuatorem jest Gdańskie Towarzystwo Naukowe i do którego tradycji odwołuje się Gdańskie Towarzystwo Przyjaciół Sztuki, ale również niewiele ponad 300 lat od utworzenia pierwszego towarzystwa naukowego – Societas Litteraria cuius symbolum virtutis et scientiarum incrementa (1720–1727) oraz 280 lat od powstania w roku 1742 (7 listopada) – z inicjatywy Daniela Gralatha (1708–1767) – Societas Physicae Experimentalis, z czasem Die Naturforschende Gesellschaft (od 1753 r.) działającego w Gdańsku do 1945 r. Przypadające w latach 2020–2022 jubileusze wiązać zatem należy z rozkwitem nauki gdańskiej za czasów

wielonarodowościowej I Rzeczypospolitej oraz z reaktywowaniem i kultywowaniem polskich tradycji naukowych w okresach II Wolnego Miasta Gdańska i po II wojnie światowej.

Towarzystwa naukowe w dawnym Gdańsku

Societas Litteraria cuius symbolum virtutis et scientiarum incrementa było dziesiątym w świecie kultury europejskiej i pierwszym zaistniałym w Gdańsku i I Rzeczypospolitej towarzystwem, którego obszar zainteresowań obejmował nauki przyrodnicze. Towarzystwo powstało 23 października 1720 r., a koniec jego działalności wiąże się z datą ostatniego zarejestrowanego posiedzenia Zarządu, tj. 20 października 1727 r. Towarzystwo założone przez wybitnego historyka Polski i Prus Gottfrieda Lengnicha – wychowawcę synów wojewody mazowieckiego Stanisława Poniatowskiego, a wśród nich przyszłego króla Polski Stanisława Augusta Poniatowskiego – początkowo stawiało sobie za cel pielęgnowanie cnoty i nauki. Nurt społeczno-humanistyczny dominował w Towarzystwie przez okres pierwszych dwóch lat. Od 1722 r. zarysowywał się w działalności Towarzystwa nurt drugi – przyrodniczy, wraz z przystępowaniem doń nowych członków. Przedstawiciele nurtu pierwszego interesowały zagadnienia społeczne, obyczajowe, polityczne, prawne i historyczne, np. problematyka władzy patriarchalnej czy ustroju państwa polskiego, natomiast reprezentantów nurtu drugiego interesowała medycyna, higiena i przyroda. Stopniowa dominacja przyrodników i brak porozumienia między przedstawicielami obu nurtów doprowadziły do upadku Towarzystwa po siedmiu latach istnienia. Odegrało ono jednak ważną rolę integrującą środowisko naukowe ówczesnego Gdańska, co zaowocowało powstaniem – 15 lat później – towarzystwa dedykowanego naukom przyrodniczym – *Societas Physicae Experimentalis*.

Societas Physicae Experimentalis powstało z inicjatywy Daniela Gralatha – badacza zjawisk z zakresu elektrostatyki, sędziego, radcy i burmistrza Miasta Gdańska. Za datę powstania Towarzystwa przyjmuje się dzień 7 listopada 1742 r., a początków jego działalności – 2 stycznia roku 1743. Od zarania działalności Towarzystwo było identyfikowane z nazwą *Die Naturforschende Gesellschaft in Danzig*, która stała się z czasem obowiązująca (od 1753 r.). W początkowym okresie działalności Towarzystwo skupiało wybitnych przedstawicieli elit społecznych i naukowych – profesorów funkcjonującego od 1580 r. Gdańskiego Gimnazjum Akademickiego, duchownych, lekarzy, prawników i wyższych urzędników Rady Miasta (patrycjusz, rajców). Wzrost autorytetu i rangi Towarzystwa stał się bodźcem do podjęcia starań o nadanie mu statusu Królewskiego Towarzystwa Naukowego – ogólnopolskiej i ogólnonaukowej akademii nauk zorganizowanej na wzór istniejących już: *The Royal Society of London for Improving Natural Knowledge* (1660), *Académie des Sciences* w Paryżu (1666), *Preußische Akademie der Wissenschaften* w Berlinie (1700) czy Akademii Nauk i Sztuk Pięknych w Sankt Petersburgu (1724). Opracowany w 1756 r. projekt przywileju królewskiego w tej sprawie nie doczekał formalnej akceptacji mimo zaangażowania

króla Augusta III Sasa (1696–1763) i poparcia „premier ministra” Heinricha Brühla (1700–1763). Inicjatywa zanikła wraz ze śmiercią króla. Przez cały okres przynależności Gdańska do Królestwa Polskiego (do 1792 r.) Societas Physicae Experimentalis/ Die Naturforschende Gesellschaft było najlepiej rozpoznawalnym towarzystwem naukowym w I Rzeczypospolitej i znajdowało uznanie i poparcie dworu królewskiego. Towarzystwo przetrwało upadek państwa polskiego i działało – jako naukowe towarzystwo niemieckie – do końca II wojny światowej, z zanikającą aktywnością po roku 1936. Dnia 19 lutego roku 1994 powstało w Republice Federalnej Niemiec w Lubece towarzystwo o nazwie Danziger Naturforschende Gesellschaft e.V. kontynuujące tradycje towarzystwa działającego w Gdańsku, z którym Gdańskie Towarzystwo Naukowe współpracuje na podstawie wspólnej deklaracji podpisanej 18 września 1999 r.

Societas Physicae Experimentalis/ Die Naturforschende Gesellschaft przyczyniło się znacząco do rozwoju nauki w I Rzeczypospolitej i zajmuje poczesne miejsce w historii towarzystw naukowych w Polsce. Członkowie Towarzystwa w okresie przynależności Gdańska do Królestwa Polskiego – pomimo że byli różnych narodowości i posługiwali się językiem niemieckim – czuli się związani z naszym krajem, niejednokrotnie wspierali polską rację stanu oraz podejmowali problematykę naukową dotyczącą Polski – jej historii, przyrody, zasobów naturalnych i zagadnień społecznych.

Die Naturforschende Gesellschaft stawało się coraz bardziej towarzystwem naukowym niemieckim w okresie rozbiorów, czyli przynależności miasta do: Królestwa Prus (1793–1807), zależnego od Cesarstwa Francuskiego I Wolnego Miasta Gdańska (1807–1814), Królestwa Prus (1815–1871), Cesarstwa Niemieckiego (1871–1918) i Rzeszy Niemieckiej (1919–1920) oraz II Wolnego Miasta Gdańska (1920–1939) i III Rzeszy (1939–1945). Stąd, gdy nadzieje polskich gdańszczan na powrót miasta do Polski po I wojnie światowej okazały się płonne, zrodziła się – urzeczywistniona w 1922 r. – idea utworzenia Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki kultywującego i rozwijającego polskie tradycje nauki i kultury w Gdańsku.

Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku

W działalności TPNiS obejmującej lata 1922–1956 dostrzec można trzy okresy. W okresie pierwszym (1922–1927) Towarzystwo skupiało się głównie na działalności popularyzatorskiej. Okres drugi (1928–1939) charakteryzuje systematyczne wzbogacanie działalności o aktywność naukową skoncentrowaną na problematyce historii i współczesności międzywojennego Gdańska. Okres trzeci obejmuje wznowienie działalności Towarzystwa w początku lat powojennych w warunkach powstawania kluczowego w Polsce ośrodka nauki i kultury w Gdańsku i na Wybrzeżu. To czas systematycznych starań o przekształcenie TPNiS w towarzystwo ściśle naukowe – na wzór innych instytucji naukowych powstających po II wojnie światowej.

Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku – wzorowane na istniejącym od 1857 r. Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk – stawiało sobie pierwotnie

za cel: naukowe badania w dziedzinie historii oraz innych gałęzi wiedzy, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień gdańskich i pomorskich; szerzenie poczucia piękna sztuki i budzenie zmysłu artystycznego oraz zainteresowanie nauką i sztuką szerokich warstw polskiego społeczeństwa w Gdańsku, przy równoczesnym przyjacielskim popieraniu wymiany kulturalnej i zbliżenia kulturalnego między Polską a Wolnym Miastem Gdańskim; założenie polskiej publicznej biblioteki i czytelni dla polskiej ludności Gdańska oraz założenie polskiego uniwersytetu powszechnego w Gdańsku. Te cele ewoluowały wraz z rozwojem działalności Towarzystwa, ale też zmianami społecznymi, a nade wszystko politycznymi w II Wolnym Mieście Gdańsku i dodatkowo ludnościowymi w polskim Gdańsku po II wojnie światowej.

Pierwotnym zamysłem inicjatora i jednego z założycieli TPNiS, ks. prof. dr. Kamila Kantaka, było powiązanie go organizacyjnie z istniejącą od 1921 r. Gminą Polską w Gdańsku. Jednak podjęte przez adwokata i notariusza Bonifacego Łangowskiego – późniejszego syndyka i doradcy TPNiS – zabiegi sprawiły, że w oddziale 15 Sądu II Wolnego Miasta Gdańska zostało zarejestrowane (pod numerem 277) Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki e.V. (*eingetragener Verein*), mające status instytucji posiadającej wszelkie uprawnienia publiczne wobec administracyjnych i policyjnych władz II Wolnego Miasta Gdańska umożliwiające: występowanie na zewnątrz bez jakichkolwiek ograniczeń, odbywanie publicznych zebrań, organizowanie odczytów, wykładów, koncertów i wystaw oraz posiadanie własnych wydawnictw.

Momentem przełomowym w międzywojennych dziejach TPNiS stało się objęcie Towarzystwa patronatem przez Komisarza Generalnego Rzeczypospolitej Polskiej w Gdańsku dr. Henryka Strasburgera w dniu 6 marca 1924 r. Ten niepisany zwyczaj był kultywowany do roku 1939. Protektorat zapewniał Towarzystwu wsparcie moralne, stałą opiekę prawną w relacjach z władzami II Wolnego Miasta Gdańska, rosnący autorytet wśród polskich mieszkańców miasta, a także znaczącą pomoc finansową ze strony Rządu Polskiego.

Listę istotnych osiągnięć TPNiS w okresie międzywojennym otwiera uruchomienie polskiej publicznej biblioteki w II Wolnym Mieście Gdańsku zapoczątkowane gromadzeniem zbiorów już od 1923 r. Rozwój aktywności naukowej i popularyzacja wiedzy zaowocowały wydawaniem od roku 1927 „Rocznika Gdańskiego” – czasopisma TPNiS, a obecnie GTN, które przez lata gromadziło i gromadzi unikatowe artykuły i informacje z życia naukowego w międzywojennym i powojennym Gdańsku. Decyzję o zainicjowaniu wydawania czasopisma podjął Zarząd TPNiS w dniu 6 maja 1926 r., do wybuchu II wojny światowej ukazało się 12 jego tomów, w tym cztery podwójne. Ważnym wydarzeniem było utworzenie Polskiej Stacji Naukowej, 1 grudnia 1929 r., w której uczeni spoza Gdańska znajdowali miejsce do działalności naukowej i odpoczynku (w pokojach gościnnych). Powstaniu Stacji przyświecała idea poszukiwania materiałów źródłowych znajdujących się w archiwach, muzeach i bibliotekach międzywojennego Gdańska, mających związek z przeszłością miasta i historią jego związków z Rzeczpospolitą. Nieprzemijającą wartością było promowanie przez Towarzystwo osiągnięć polskiej nauki w Gdańsku poprzez szeroko zakrojoną działalność wydawniczą.

Do roku 1929 TPNiS nie dysponowało lokalem na potrzeby własne. Pod koniec roku 1929 dokumentacja związana z działalnością Towarzystwa została ulokowana w pomieszczeniach gabinetu przyrodniczego w istniejącym od 1921 r. Gimnazjum Polskim w Gdańsku. Gimnazjum udostępniło też pokój gościnny dla nowo powstałej Polskiej Stacji Naukowej. W roku 1932 siedzibą TPNiS, Polskiej Stacji Naukowej oraz polskiej biblioteki publicznej stał się lokal w budynku gdańskiego oddziału Banku Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu przy Kassubischer Markt 21. W latach 1934–1939 TPNiS – wraz z wymienioną wyżej Stacją Naukową i biblioteką oraz dodatkowo pracownią naukową i czytelnią – zajmował pomieszczenia w gmachu byłej Dyrekcji Polskich Kolei Państwowych przy ulicy Am Olivaer Tor 2–4.

Działalność Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku została przerwana wraz z wybuchem II wojny światowej. Jej reaktywowanie – zainicjowane podpisaniem aktu restytuującego działalność Towarzystwa przez 52. uczestników spotkania w Ratuszu Starego Miasta przy ulicy Korzennej 33–35, przybyłych na zaproszenie prezesa TPNiS dr. Marcina Dragana (kierującego TPNiS w latach 1926–1939) – nastąpiło w niedzielę 22 lipca 1945 r. Wraz z wznowieniem działalności przed TPNiS stanęły nowe wyzwania. Przede wszystkim pojawiła się potrzeba skierowania zainteresowań na problematykę społeczną i gospodarczą Gdańska, Pomorza, i szerzej Wybrzeża, w powojennej rzeczywistości. Wymagało to przeorientowania Towarzystwa i ukierunkowania jego działalności na naukowo-poznawczą. Było to możliwe, gdyż w Gdańsku (dzisiejszym Trójmieście) powstawał silny ośrodek naukowy na bazie uruchomionych w latach powojennych uczelni: Politechniki Gdańskiej (24 maja 1945 r.), Akademii Lekarskiej (8 października 1945 r.), Państwowego Pedagogium w Oliwie pod Gdańskiem (28 sierpnia 1945 r.) / Państwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Gdańsku (24 września 1946 r.), Wyższej Szkoły Handlu Morskiego w Gdyni (17 sierpnia 1946 r.; od 5 września 1945 r. jako wyższej szkoły niepaństwowej, przeniesionej do Sopotu w 1947 r.), Państwowej Szkoły Morskiej w Gdyni (reaktywowanej 11 kwietnia 1945 r.), Oficerskiej Szkoły Marynarki Wojennej w Gdyni (5 lipca 1946 r.), Państwowej Wyższej Szkoły Sztuk Plastycznych w Gdańsku z siedzibą w Sopocie (6 grudnia 1945 r., powstałej z przekształcenia powołanego wcześniej Państwowego Instytutu Sztuk Plastycznych w Gdańsku), Państwowej Wyższej Szkoły Muzycznej w Gdańsku z tymczasową siedzibą w Sopocie (1 października 1947 r., powstałej z przekształcenia prywatnego Gdańskiego Instytutu Muzycznego działającego od 1945 r.) oraz istniejącej od 1596 r. i dysponującej bogatymi zbiorami Biblioteki Gdańskiej (od 1955 r. Polskiej Akademii Nauk).

Istotnym osiągnięciem TPNiS w okresie powojennym było podjęcie skutecznych działań ukierunkowanych na przekształcenie go w towarzystwo *stricte* naukowe – podnoszące rangę i prestiż gdańskiego i pomorskiego ośrodka naukowego. Sukcesem stało się kontynuowanie i rozwijanie – we współpracy z Biblioteką Gdańską – działalności wydawniczej, szczególnie po roku 1952, gdy budżet Towarzystwa zasilala Polska Akademia Nauk. Ważne było aktywne uczestnictwo w organizacji obchodów 500-lecia powrotu Gdańska w granice Polski, przypadającego w roku 1954, oraz wybicie z tej

okazji medalu pamiątkowego. Wreszcie, tak wówczas jak i dziś istotna była rola integrująca pomorskie środowisko naukowe oraz działalność popularyzatorska.

Starania o przekształcenie Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki w wielowydziałowe, otwarte tylko dla pracowników nauki towarzystwo naukowe zainicjował Zarząd powołaniem 23 czerwca 1948 r. komisji statutowej, której powierzył przygotowanie statutu przyszłego Gdańskiego Towarzystwa Naukowego. Projekt został przyjęty przez Walne Zebranie członków w dniu 22 czerwca 1949 r. Wybrany na tym zebraniu Zarząd został ponadto upoważniony i zobowiązany do podjęcia wszelkich starań zmierzających do przemianowania TPNiS w GTN. Inicjatywa została zwieńczona sukcesem siedem lat później po reorganizacji nauki przez Pierwszy Kongres Nauki Polskiej w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (w Warszawie w 1951 r.) oraz utworzeniu Polskiej Akademii Nauk (PAN, 1952) i powierzeniu jej pieczy nad lokalnymi towarzystwami naukowymi. Po aprobacie przez PAN idei przemianowania TPNiS w GTN przyjęty wcześniej statut został przeredagowany (1954) oraz przedyskutowany i dopracowany w gronie komitetu reorganizacyjnego powołanego przez Walne Zebranie w 1955 r. Uzgodniony z władzami PAN podczas konferencji w dniu 28 kwietnia 1956 r. w Warszawie statut został przyjęty przez Walne Zebranie członków TPNiS w dniu 9 czerwca 1956 r. oraz zatwierdzony przez Wydział Społeczno Administracyjny Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Gdańsku w dniu 2 października 1956 r., a Towarzystwo zostało wpisane z tym dniem do rejestru stowarzyszeń i związków pod numerem 100 (aktualnie GTN wpisany jest do Krajowego Rejestru Sądowego pod numerem 0000007833). Podczas ostatniego Walnego Zebrania w dniu 27 października 1956 r. przyjęto jednomyślnie uchwałę o reorganizacji TPNiS i przemianowaniu Towarzystwa w Gdańskie Towarzystwo Naukowe oraz aprobacie nowego statutu i przekazaniu władzy nowo wybranemu Zarządowi. Z tą datą Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku przeszło do historii, a kontynuatorem jego działalności stało się Gdańskie Towarzystwo Naukowe.

Towarzystwa istnieją dzięki zaangażowaniu ludzi pełniących istotnie funkcje zarządcze. I tak funkcję prezesa TPNiS piastowali kolejno: dr Jan Pomierski (1855–1926) w latach 1922–1926 oraz dr Marcin Dragan (1882–1966) w okresie 1926–1956 z przerwą w czasie II wojny światowej. Marcin Dragan został uhonorowany godnością członka honorowego TPNiS w roku 1937 oraz – jako pierwszy – godnością prezesa honorowego GTN w roku 1956 za wybitny wkład w rozwój Towarzystwa w latach przedwojennych (1926–1939) oraz jego reaktywowanie i umacnianie w okresie powojennym (1945–1956). Inicjator i współzałożyciel TPNiS – ks. prof. dr Kamil Kantak – pełnił funkcję wiceprezesa w latach 1922–1925. Po opuszczeniu Gdańska w 1925 r. skończyły się jego związki z TPNiS, lecz za wkład w zaistnienie Towarzystwa został uhonorowany – jako pierwszy – godnością członka honorowego (1925). Doktor (doc. od 1955) Marian Pelczar (1905–1983) był aktywnym członkiem Zarządu TPNiS – sekretarzem generalnym w latach 1937–1939 i 1945–1946 oraz wiceprezesem GTN w latach 1956–1959, współtwórcą przekształcenia TPNiS w GTN, autorem unikatowego opracowania *Zarys dziejów Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1922–1971* umieszczonego

w *Pięćdziesiąt lat Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1922–1972. Księga pamiątkowa*. Został wyróżniony godnością członka honorowego GTN w 1972 r. W okresie międzywojennym godność członka honorowego TPNiS otrzymali ponadto (chronologicznie): 1930 – Henryk Strasburger, 1934 – Stefan Lalicki, 1935 – Kazimierz Papée, 1936 – Waław Konderski, Alfred Siebeneicken i Ignacy Ziętkiewicz, 1937 – Adam Czartkowski i Władysław Pniewski oraz 1938 – Marian Chodacki i Kazimiera Jeżowa. Skrótowa forma opracowania nie umożliwia przywołania wszystkich, którzy na wyróżnienie ze wszech miar zasługują.

Gdańskie Towarzystwo Naukowe

W historii Gdańskiego Towarzystwa Naukowego rysują się dwa okresy – do przemian społecznych, politycznych i gospodarczych lat 90. ubiegłego wieku oraz po tych przemianach. Wraz z upadkiem Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stanęły przed nauką polską nowe wyzwania i pojawiły się inne problemy. Co się tyczy GTN, szczególnie odczuwalne okazało się stopniowe zanikanie – do 1991 r. – finansowania działalności przez Polską Akademię Nauk oraz kurczenie możliwości pozyskiwania środków finansowych z instytucji publicznych (ministerstw odpowiednich do spraw nauki, Komitetu Badań Naukowych, Narodowego Centrum Nauki) i niepublicznych. Na problemy finansowe nałożył się – głównie po roku 1990 – spadek zainteresowania formami aktywności oferowanymi przez towarzystwa naukowe. Działalność GTN jest dziś nieporównywalnie różna od tej, jaka była w momencie powstania Towarzystwa w 1956 r.

Towarzystwa, podobnie jak inne instytucje nauki, funkcjonują zgodnie z przyjętymi przez nie statutami współgrającymi z obowiązującymi przepisami prawa. Zgodnie z początkowo uchwalonym i aktualnie obowiązującym statutem najwyższym organem władzy Gdańskiego Towarzystwa Naukowego jest Walne Zebranie, które wybiera prezesa oraz członków Zarządu, Komisji Rewizyjnej i Sądu Honorowego (od 1994 r.) na 3-letnie (do 1995 r. na 2-letnie) kadencje. W skład 7-osobowego Zarządu wchodzi (od 1964 r.): prezes, wiceprezesi (zwyczajowo I i II), sekretarz generalny, zastępcy sekretarza generalnego (zwyczajowo I i II) oraz skarbnik (wcześniej Zarząd był 6-osobowy, bez skarbnika). Zarząd konstytuuje się każdorazowo po wyborach – zwyczajowo z uwzględnieniem propozycji prezesa co do obsady funkcji – natomiast Komisja Rewizyjna oraz Sąd Honorowy wybierają ze swego grona przewodniczących.

Działalność merytoryczna organizowana była początkowo w ramach czterech Wydziałów: Nauk Społecznych i Humanistycznych (I), Nauk Biologicznych i Medycznych (II), Nauk Matematyczno-Przyrodniczych (III) i Nauk Technicznych (IV), a od 1975 r. – w pięciu Wydziałach: Nauk Społecznych i Humanistycznych (I), Nauk Biologicznych i Medycznych (II), Nauk Matematyczno-Fizyczno-Chemicznych (III), Nauk Technicznych (IV) i Nauk o Ziemi (V), których przewodniczący (wybierani przez członków Wydziałów) wchodzi w skład Zarządu (przez okres 1974–1981 uczestniczyli w posiedzeniach Zarządu). Wydziałowymi lub pozawydziałowymi jednostkami

strukturalnymi były liczne komisje, komitety redakcyjne i inne, które rozwijały się, a następnie ograniczały aktywność aż do praktycznego jej zaniku w drugiej dekadzie obecnego wieku.

Szerokie spektrum aktywności GTN w minionym 66-leciu obejmuje: działalność wydawniczą; upowszechnianie wiedzy poprzez organizację konferencji, seminariów, wykładów, spotkań dyskusyjnych i innych wydarzeń; działania na rzecz współpracy nauki z otoczeniem społecznym i gospodarczym; działania integrujące gdańskie i pomorskie środowiska naukowe; a także działania na rzecz promowania rozwoju i kultywowania osiągnięć oraz tradycji gdańskiej i pomorskiej nauki i kultury. Nie sposób skrótowo przedstawić dokonań we wszystkich obszarach aktywności Towarzystwa. Poniżej zarysowane zostały osiągnięcia wydawnicze – najważniejsze i stosunkowo łatwe do skompilowania – oraz wybrane, z ostatniego ćwierćwiecza, w zakresie popularyzacji wiedzy.

Istotne osiągnięcie w 66-letniej historii GTN stanowią opublikowane czasopisma, książki i inne wydawnictwa będące efektem własnej działalności realizowanej częściowo we współpracy z Biblioteką Gdańską (do 1961 r.) i później afiliowanej przy PAN (do 2019 r.) z udziałem Oddziału Gdańskiego Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (1970–1991), a od 24 maja 2019 r. – w kooperacji z Wydawnictwem Uniwersytetu Gdańskiego. Wśród osiągnięć wydawniczych można wyróżnić ukazujący się od 1927 r. „Rocznik Gdański” (po wojnie tomy XIII–LXXX), od 2017 r. jako „Rocznik Gdański Gdańskiego Towarzystwa Naukowego”.

Pośród innych wydawanych przez GTN czasopism uznane miejsce zajmują: „Acta Biologica et Medica” ukazujące się w latach 1957–2005 (tomy 1–21), „Acta Technica Gedanensia” ukazujące się w okresie 1963–1976 (numery 1–11) i – jako kontynuacja – „Advances in Materials Science” wydawane od roku 2001 do roku 2008 (tomy 1–8) przez Politechnikę Gdańską/ Gdańskie Towarzystwo Naukowe, a od roku 2009 (tomu 9) przez Politechnikę Gdańską w formie elektronicznej na platformie DeGruyter, oraz „Acta Biologica” publikowane w latach 1976–1994 (numery 1–9). Ważnym osiągnięciem jest wydawanie seryjnych publikacji w różnych okresach i pod różnymi tytułami, z których najważniejsze to: serie „Biblioteki Gdańskiej” – Źródła historyczne z lat 1950–1957 (numery 1–3), Monografie z okresu 1947–1959 (numery 1–8), Katalogi i bibliografie z lat 1954–1961 (numery 1–2) i Graficzna z okresu 1947–1958 (numery 1–5), seria monografii Wydziału I z lat 1959–2003 (numery 1–108), seria Gdańsk wczesnośredniowieczny z lat 1959–1994 (tomy 1–10), seria źródeł Wydziału I z lat 1960–1984 (numery 1–11), seria popularnonaukowa Pomorze Gdańskie z lat 1965–1997 (numery 1–20), seria Pomorskie Monografie Topomastyczne z lat 1974–2000 (numery 1–15), seria Gdańskie Studia Językoznawcze z lat 1975–2005 (numery 1–9) oraz seria Peribalticum z lat 1980–2005 (numery 1–9). W okresie 1995–2006 wydane zostało 6-tomowe opracowanie zatytułowane *Nazwy i dialekty Pomorza dawniej i dziś* w ramach serii Pomorskie Studia Dialektyczno-Onomastyczne. W okresie 1948–1978 ukazało się 3-tomowe *Archiwum Wybickiego*. W latach 1964–1973 publikowane były „Rozprawy Wydziału III Nauk Matematyczno-Przyrodniczych” (zeszyty 1–9), a w okresie

1967–1976 wydano 7-tomowy *Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej* autorstwa ks. Bernarda Sychty. W latach 1974–2003 ukazało się 30 numerów „Sprawozdań Gdańskiego Towarzystwa Naukowego” – od roku 1984 z numerem ISSN. Monumentalnym dziełem jest 4-tomowy *Słownik biograficzny Pomorza Nadwiślańskiego*, który ukazał się w okresie 1972–1997 – wraz z suplementami 1–3 wydanymi w latach 1998–2012. Wraz z ustanowieniem w roku 1987 Nagrody Naukowej Miasta Gdańska im. Jana Heweliusza wydawane są opracowania *Uczni Gdańska. Laureaci Nagrody Naukowej Miasta Gdańska im. Jana Heweliusza*, które ukazały się w: 1997, 2008, 2013 i 2018 roku. Należy wspomnieć o serii 11. wydań książkowych – z lat 2000–2010 – gromadzących referaty i inne informacje z konferencji dedykowanych relacjom „Nauka – Polityka – Biznes”, organizowanych przez GTN w okresie 2000–2009. Oprócz wspomnianych wyżej pozycji wydawniczych pod auspicjami GTN ukazały się dziesiątki monografii, książek i innych opracowań, których nie sposób wymienić w niniejszym opracowaniu. Jednakże wspomnieć należy o dwóch pozycjach wydanych w ostatnich latach z okazji ważnych dla naszego państwa wydarzeń – 1050. rocznicy chrztu Polski: *1050. rocznica Chrztu Polski* (red. K. Lewalski, Gdańsk 2017) oraz 100-lecia odzyskania niepodległości: *Pomorskie drogi do Niepodległej* (red. J. Borzyszkowski, C. Obracht-Prondzyński, Gdańsk 2018).

Najważniejszym osiągnięciem GTN w zakresie popularyzacji wiedzy w minionym ćwierćwieczu był cykl 10. konferencji dedykowanych relacjom „Nauka – Polityka – Biznes” zorganizowanych w latach 2000–2009 pod hasłami: „Dorobek nauki i perspektywy jej rozwoju w województwie pomorskim” (2000), „Transfer technologii – bariery i hamulce” (2001), „Turystyka jako dochodowa dziedzina gospodarki” (2002), „Edukacja podstawą rozwoju społecznego i gospodarczego” (2003), „Miejsce, rola i znaczenie edukacji w wymiarze regionalnym, narodowym i globalnym” (2004), „Innowacyjność w nauce, edukacji i gospodarce” (2005), „Etyka w edukacji, nauce, polityce i biznesie” (2006), „Partnerstwo publiczno-prywatne” (2007), „Zrównoważony rozwój” (2008), „Zrównoważony rozwój II” (2009) – których inicjatorem był profesor Janusz Rachoń. Cykl domknęła konferencja pod hasłem: „Polska – Unia Europejska” zorganizowana w 2011 r. wspólnie z Uniwersytetem Gdańskim. Podpisanie w 1999 r. deklaracji o współpracy z Danziger Naturforschende Gesellschaft e.V. zaowocowało współorganizacją siedmiu niemiecko-polskich spotkań (VI–XII) dedykowanych nauce i kulturze w jednoczącej się Europie w latach 2002–2016 (4. w Travemünde/Lübeck i 3. w Gdańsku/Gdyni).

Pośród wielu innych wydarzeń inicjowanych i organizowanych w ostatnich latach przez GTN wskazać można ważny dla relacji z otoczeniem społecznym projekt pod hasłem: „Wspólny Pokój Gdańsk. Ku miejscom *modi co-vivendi*” – finansowany przez Miasto Gdańsk – koordynowany przez profesor Marię Mendel, zakończony ogólnopolską konferencją w 2014 r., jak i konferencje międzynarodowe i krajowe dedykowane: 400. rocznicy urodzin Jana Heweliusza (2011), 1050. rocznicy chrztu Polski (2016) oraz 100-leciu odzyskania niepodległości (2018).

W okresie powojennym Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki korzystało z użyczonych bezpłatnie przez Bibliotekę Gdańską pomieszczeń przy ulicy Wałowej 15. Z tych samych pomieszczeń korzystało Gdańskie Towarzystwo Naukowe

od października 1956 r. do końca stycznia 1961 r. W latach 1961–1963 GTN zajmowało lokal w budynku przy ulicy Długi Targ 46–47 w siedzibie Gdańskiego Oddziału Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego. W okresie 1963–1972 Towarzystwo korzystało z lokalu w budynku przy alei Zwycięstwa 57 w Gdańsku. W roku jubileuszu 50-lecia TPNiS/GTN (1972) Towarzystwo otrzymało na swoją siedzibę – od Miasta Gdańska – odbudowaną zabytkową kamienicę przy ulicy Grodzkiej 12 (u zbiegu z ulicą Rycerską 13), jako własność (wpisaną do księgi wieczystej w roku 1974) na gruncie udostępnionym w formie wieczystego użytkowania. Osobą szczególnie zaangażowaną dla pozyskania przez GTN siedziby był ówczesny doktor, a później docent doktor habilitowany Andrzej Zbierski (1926–2013) – wiceprezes (1993–1998), sekretarz generalny (1973–1991), zastępca sekretarza generalnego (1963–1965 i 1967–1973) oraz skarbnik (1965–1967). Kamienica przy ulicy Grodzkiej 12 nieprzerwanie pozostaje siedzibą GTN, lecz z powodu trudności finansowych związanych z jej utrzymaniem, jak i realizacją podstawowych funkcji Towarzystwa budynek był częściowo wynajmowany Centrum Badawczo-Rozwojowemu firmy ENERGA sp. z o.o. od 1 grudnia 2008 r. do 30 kwietnia 2011 r., a od 1 września 2011 r. jest w pełni wynajmowany na działalność hotelarską. Biuro GTN od 2011 r. mieściło się przez ponad 10 lat przy ulicy Bielańskiej 5a, natomiast od roku 2022 mieści się przy ulicy Kładki 24, w pomieszczeniach udostępnianych – na korzystnych warunkach – dzięki życzliwości władz Uniwersytetu Gdańskiego.

Towarzystwo rozwijało się i funkcjonuje dzięki oddanemu zaangażowaniu aktywnych działaczy, których nie sposób wymienić w niniejszym skrótowym opracowaniu. Ton działalności GTN nadawały niewątpliwie osoby pełniące funkcje prezesa i sekretarza generalnego. Funkcję prezesa sprawowali ówczesi lub przyszli profesorowie: Tadeusz Bilikiewicz (1956–1959), Stanisław Hiller (1959–1963), Waław Balcerski (1963–1965), Józef Sawlewicz (1965–1971), Robert Szewalski (1971–1973), Gotfryd Kupryszewski (1973–1979), Roman Wapiński (1979–1985), Włodzimierz Prosnak (1985–1995), Marek Latoszek (1995–1998) i Jan Drwał (1998–2012), aktualnie pełni ją Jerzy Błażejowski (od 2013). Sprawy organizacyjno-bytowe były i nadal pozostają w gestii sekretarzy generalnych, których w 66-letniej historii Towarzystwa było 13: Bernard Janik (1956–1961), Fryderyk Pautsch (1961–1963), Józef Sawlewicz (1963–1965), Marian Antosz (1965–1967), Stanisław Sokół (1967–1968), Roman Wapiński (1968–1969), Romuald Cebertowicz (1969–1971), Mieczysław Myśliwiec (1971–1973), Andrzej Zbierski (1973–1991), Jan Majewski (1991–1998), Roman Kalisz (1998–2001), Jerzy Błażejowski (2001–2013) i Jerzy Gwizdała (2013–2020). Dwie osoby spośród wyżej wymienionych zostały uhonorowane godnością prezesa honorowego, a jedenaście osób – godnością członka honorowego.

Najważniejsze wyróżnienie nadawane przez Gdańskie Towarzystwo Naukowe to godność prezesa honorowego, a drugie w hierarchii – godność członka honorowego. W 66-letniej historii GTN godnością prezesa honorowego zostali uhonorowani (chronologicznie): Marcin Dragan (1956), Robert Szewalski (1983) i Andrzej

Zbierski (2001), a członka honorowego: 1969 – Zdzisław Stieber, 1972 – Waclaw Balcerski, Tadeusz Bilikiewicz, Romuald Cebertowicz, Kazimierz Demel, Stanisław Hückel, Bernard Janik, Konrad Jażdżewski, Roman Lutman, Witold Nowacki, Marian Pelczar, Michał Reicher, Józef Sawlewicz, Bogdan Suchodolski i Bernard Sychta, 1977 – Andrzej Bukowski, 1983 – Bolesław Augustowski, Karol Głombiowski, Gerard Labuda, Zdzisław Pazdro i Robert Szewalski, 1994 – Leszek Balcerowicz, Andrzej Zbierski i Jürgen Zierep, 1995 – Hanna Popowska-Taborska, 1996 – Andrzej Granas, 1997 – Gotfryd Kupryszewski, Włodzimierz Prosnak i Roman Wapiński, 1999 – Edmund Cieślak i Jan Majewski, 2009 – Jerzy Dybicki i 2017 – Roman Kaliszczan. Od 2021 r. Gdański Uniwersytet Medyczny, Naukowa Fundacja Polpharmy oraz Gdańskie Towarzystwo Naukowe przyznają Nagrodę i Medal im. Romana Kaliszczana; jej pierwszym laureatem został Marcin Kołaczkowski – profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego. Od roku 1973 GTN przyznaje młodym pracownikom nauki nagrody za wybitne osiągnięcia (od 2004 r. Nagrody Prezydenta Miasta Gdańska i Gdańskiego Towarzystwa Naukowego dla młodych naukowców finansowane przez Miasto Gdańsk) w kategoriach nauk odpowiadających nazwom wydziałów Towarzystwa. Do 2021 r. nagrody przyznano 233 badaczom, z których wielu to wyróżniające się dziś postaci w pomorskim środowisku naukowym.

Przemyslenia i perspektywy

Niniejsze opracowanie ukazuje skrótowo historię towarzystw naukowych w Gdańsku oraz ich rolę i znaczenie w różnych okresach dziejów miasta na przestrzeni ostatnich trzystu lat. Uwypukla osiągnięcia TPNiS/GTN na polu nauki, popularyzacji wiedzy oraz integracji środowisk reprezentujących różne jej obszary. Informuje o poczynaniach w zakresie współpracy z otoczeniem społecznym i gospodarczym oraz działaniach podejmowanych, by zapewnić niezakłócone funkcjonowanie towarzystw. Jest zapowiedzią szerszego, niezależnego wydania książkowego, przygotowywanego z okazji doniosłych jubileuszy instytucji, które były emanacją nauki gdańskiej w różnych dziejowych uwarunkowaniach.

Dwa wcześniejsze opracowania – wydane z okazji 50- i 75-lecia TPNiS/GTN – ukazują osiągnięcia odpowiednio półwiecza i następującego po nim ćwierćwiecza działalności. Przygotowywane wydanie książkowe podsumowuje, a niniejsze opracowanie zarysowuje dorobek ostatniego ćwierćwiecza w 100-letniej historii TPNiS/GTN.

Mijające ćwierćwiecze nie prezentuje się jako okres szczególnie pomyślny w 66-letnich dziejach Gdańskiego Towarzystwa Naukowego. Przyczyn takiego stanu rzeczy można upatrywać w szybko zmieniających się realiach społecznych, politycznych i gospodarczych zapoczątkowanych w latach 90. ubiegłego stulecia. To 30 lat temu wybrane lokalne towarzystwa naukowe – m.in. GTN – utraciły protekcję Polskiej Akademii Nauk. Następstwem tego było zaprzestanie finansowania podstawowej działalności statutowej przez PAN. Pojawiły się, co prawda, ograniczone możliwości finansowania niektórych aktywności przez ministerstwo odpowiednie do spraw nauki, Komitet Badań Naukowych czy Narodowe Centrum Nauki, ale

nie zaspokajały one potrzeb, a środki uzyskiwane z tych źródeł praktycznie zanikły po roku 2011. Kurczyły się też stopniowo możliwości pozyskiwania środków finansowych z otoczenia społeczno-gospodarczego, do roku 2016 pewne kwoty na rzecz GTN przekazali członkowie wspierający – gdańskie, trójmiejskie i pomorskie firmy oraz inne podmioty. W efekcie znacząco zmalała działalność wydawnicza, którą dziś reprezentuje systematycznie ukazujący się „Rocznik Gdański GTN” i sporadycznie publikowane pozycje książkowe – dzięki wsparciu finansowemu Miasta Gdańska i niekiedy innych podmiotów. Działalność wydawnicza GTN realizowana jest od 2019 r. na podstawie umowy z Wydawnictwem Uniwersytetu Gdańskiego. Działalność w zakresie popularyzacji wiedzy kontynuowana jest z różną intensywnością, zarówno w formie wykładów otwartych, seminariów, konferencji naukowych, jak i warsztatów czy spotkań autorskich. Niewątpliwą wartością stanowi rola integracyjna GTN w gdańskim i pomorskim środowisku naukowym przejawiająca się w szerokiej współpracy z uczelniami oraz instytucjami nauki i kultury. Prestiż GTN podnosi uczestnictwo w kapitułach Nagród Naukowych Miasta Gdańska im. Jana Heweliusza i Nagród Miasta Gdańska dla Młodych Naukowców im. Jana Uphagena oraz kapitule Konkursu Czerwonej Róży. Od 2021 r. Gdański Uniwersytet Medyczny, Naukowa Fundacja Polpharmy oraz Gdańskie Towarzystwo Naukowe przyznają Nagrodę i Medal im. Romana Kaliszana za wybitne osiągnięcie naukowe z zakresu nauk biomedycznych lub biofarmaceutycznych otwierające nowe możliwości aplikacyjne w medycynie i farmacji. Jest to unikatowe ogólnopolskie wyróżnienie przyznawane za wyróżniającą aktywność naukową kojarzone z gdańskim i pomorskim ośrodkiem naukowym. Gdańskie Towarzystwo Naukowe włącza się kompleksowo w życie naukowe regionu, wspierając patronatem wiele różnych wydarzeń naukowych i popularno-naukowych.

Czas jubileuszu 100-lecia TPNiS/GTN rysuje przed Towarzystwem może nie świetlane, ale z pewnością ambitne perspektywy przyszłej prosperity w gdańskim i pomorskim środowisku naukowym. Stojące przed Towarzystwem wyzwania wypływają z potrzeby dalszej integracji środowisk naukowych na rzecz sprostania wymogom współczesnego świata i oczekiwaniom społecznym. Jest potrzebą czasu, by usprawnić komunikację i współdziałanie z otoczeniem społecznym i gospodarczym. Ważna jest aktywizacja w zakresie popularyzacji rzetelnej wiedzy, niedostarczanej dziś przez środki komunikacji masowej. Te cele będą mogły zostać osiągnięte przy zaangażowaniu światłych i aktywnych członków Towarzystwa, o których nieustannie zabiegamy, od 1990 r. utrzymując ich liczbę na poziomie 500. Jestem przekonany, że po okresie zafascynowania dążeniami do polepszenia statusu społecznego i materialnego – które mogły zawładnąć naszym jestestwem po zmianach lat 90. minionego stulecia – środowiska naukowe wykrzeszą energię, by oddanie służyć rozwojowi gdańskiej i pomorskiej nauki poprzez zaangażowanie w aktywność Gdańskiego Towarzystwa Naukowego.

Jerzy Błażejowski

Prezes Gdańskiego Towarzystwa Naukowego

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe Gdańsk:

Gdańskie Towarzystwo Naukowe 10/1554/0: 18, 66, 89, 95, 299, 333, 335, 337, 759 i 783.

Archiwum GTN:

Protokoły z Walnych Zebrań Gdańskiego Towarzystwa Naukowego w latach 2004–2021.

Sprawozdania Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1–30 (1974–2004).

Sprawozdania (roczne) z działalności Gdańskiego Towarzystwa Naukowego w latach 2004–2021.

Literatura

90-lecie powstania Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki w Wolnym Mieście Gdańsku, red. Jarosław Balcewicz, Gdańsk 2012.

Dragan Marcin, *Przedmowa*, „Rocznik Gdański” 1927, t. 1.

Januszajtis Andrzej, „Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej” 1979, seria C, z. 23.

Katalog wydawnictw Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1966–1973, oprac. Iwona Zachwiał, Gdańsk 1975.

Katalog wydawnictw Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1974–1978, oprac. Iwona Zachwiał, Gdańsk 1978.

Katalog wydawnictw Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1979–1988, oprac. Iwona Zachwiał, Gdańsk 1990.

Kunikowski Stanisław, *Towarzystwa naukowe ogólne w Polsce w XIX i XX wieku*, Włocławek 1999.

Pelczar Marian, *Pięćdziesiąt lat Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1922–1972. Księga pamiątkowa*, Wrocław 1972.

Pustuła Edyta, *Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki w Wolnym Mieście Gdańsku w latach 1922–1939*, Uniwersytet Gdański 1996, praca magisterska, kpis.

Rolbiecki Waldemar, *Towarzystwa naukowe w Polsce*, Warszawa 1972.

Siedemdziesiąt pięć lat Gdańskiego Towarzystwa Naukowego 1922–1997, red. Marek Latoşzek, Gdańsk 1998.

Towarzystwo Przyrodnicze w Gdańsku (w 250. rocznicę jego założenia): materiały sesji naukowej, red. Jan Szukalski, Gdańsk 1993.

Wydawnictwa Gdańskiego Towarzystwa Naukowego dawniej Towarzystwa Przyjaciół Nauki i Sztuki w Gdańsku za lata 1947–1965 – katalog, oprac. Alina Szafranowa, Gdańsk 1965.

Źródła internetowe

<https://gedanopedia.pl/>

<http://www.danzigernfg.com/>